

27. סדר פסחים

'סדר' הינו מושג מהותי – פילוסופי ופרקטי – בחיים הדתיים; ואף שלא כאן המקום לדון במלוא היבטיו והשתמעויותיו, נציין כי השאלה מה בחיים הדתיים ראוי להתארגן בתבניות הגיוניות ומה דורש אקראיות ופתוח לספונטאניות, היא שאלה נצחית, ויש בה – באופן עמוק – פנים לכאן ולכאן. העיסוק במסכת פסחים מזמן דיון בשאלות של סדר, לא רק בגין החקירה המתבקשת של סדר פרקיה ומשניותיהם שמשפיע באופן הידוע על סדר ההגדה וליל הסדר; יש מקום גם לחקירת מקומה בתבנית של סדר מועד, חקירה שיש לה לעניות דעתי ערך כמקור לרעיון מרעיונות הפסח. אקדים ואומר, נושא סדרן של מסכתות בסדרים זכה לחקירה מקיפה. הדעות שהובעו בנדון ברורות וידועות; אינני בא לחדש דבר, וכל כוונתי שתובע בשורות הבאות אינה אלא לחשוף מספר ניסוחים בדברי ראשונים שעל בסיסם ניתן יהיה לבנות את הרעיון שיוצג. אגב, סדר מעודד גם הימנעות מהפתעת יתר, ולכן כבר בשלב זה אציין כי תמציתו של רעיון זה קשורה למתח שבין ראש השנה לפסח כיסודות מעניקי משמעות ללוח השנה העברי.

הצגת קווים מנחים בוויכוח על סדר המסכתות מחייבת התייחסות לדעות המצמצמות את ההיגיון הדתי שבסידור. רבים מקבלים היום את דעתו של אלבק הרואה בסידור המסכתות היבט צורני כמותי, קרי, סידור מהגדולה לקטנה, הראשונה היא רבת הפרקים שבסדר והאחרונה המעטה שבו.¹ עקרונות, ארגון טכני שכזה עשוי להביא תועלת לאחידות בספרים, בעקיפין – לזיכרון, ובעקיפין דבעקיפין – גם ליעילות הלימוד, אך בסופו של דבר עומדת ביסוד הסידור לפי ההסבר הזה האקראיות הבסיסית, וכשהדברים מגיעים לשיקולים שעמדו – אולי – לנגד העיניים בעריכת המשנה, נוכרח להודות שאליבא דשיטה זו איננו יודעים מהי הסיבה לסדר הנקוט בידינו, או שפשוט אין כזו. זוהי גם רוח דבריו המפורסמים של רב שרירא גאון בתשובתו באגרתו:

ולענין מסכייתא דחזיתון דאית בהון מוקדם ומאוחר, ר' כד תרצינהו למתני' לא סדרינון למסכייתא חדא בתר חברתה אלא חדא תנייה באפי נפשיה, מאן דניחא ליה לאקדומי מקדים לה ומאן דניחא ליה לאחורי מאחר לה ולא ידעין הי תנא ר' ברישא.²

1. בענייני סדר המסכתות למועד, ראו בפתיחתו לפירושו לסדר, עמ' 4.

2. אגרת רב שרירא, לא, עמ' 32.

הדברים נוקבים אפוא ויורדים עד לשיקוליו של רבי; ולפי רב שרירא, יש אומנם מוקדם ומאוחר בסדר המשנה שבידינו, אך כאשר סידר רבי את המשנה, לא סידר את המסכתות אחת אחרי חברתה, אלא שנה את כל אחת בפני עצמה, מה שהיה לו נוח הקדים ולהיפך. ואינו יודעים איזה מסכת שנה בתחילה. אומנם בהמשך (סעיף לב), מציע רב שרירא הסבר סמסוים לסדר שבידינו המזכיר במידת מה את הסברו של הרמב"ם שיובא להלן, אך בסופו של דבר (סעיף לג) מצהיר כי הדברים אינם מחייבים, הם תלויי הרגל לימודי: "הכי רגילי רבנן למתני ואי אית דניחא ליה לאקדמו ולאחור הרשות ביזו".

מנגד עומדת דעתו של רמב"ם שהציב היגיון דתי ברור ומוצק לסדר, ולענייננו, כשיש סדר לסדר, נקל לדלות ממנו רעיונות. נציג את הדוגמה העומדת כאן לדיון של סדר מועד:

...והתחיל במסכת שבת בגלל הקדימות בקדושתה, ועוד שהיא כל שבעת ימים ולכן תחול הרבה במשך הזמן, ועוד שבה התחיל הכתוב בראש המועדים. ואחר שבת ערובין לפי שהיא מענייני השבת. ואחריה פסחים לפי שהיא מצוה ראשונה שנצטוונו בה על ידי משה, ועוד שהוא סמוך לשבת בפרשת מועדות. ואחריה שקלים כסדר הכתוב, וכפורים אחר שקלים כפי הסדר, כי מצות שקלים ב'כי תשא' וכפורים ב'אחרי מות'. ואחר כך בא לגמור ענייני שלש רגלים, וכיון שכבר דבר על פסחים נשאר לו לדבר על סוכות ושבעות, ואין לו מה לדבר על שבועות זולת הדברים השייכים בכל יום טוב והיא מסכת ביצה, לפיכך הקדים סוכה לפני ביצה בגלל ריבוי מצוות סוכות. ולא נשאר לו מפרקי השנה שנזכרו במקרא זולת ראש השנה, לפיכך דבר על ראש השנה אחרי ביצה, ובכך נשלמו ענייני המועדים שנזכרו בתורה. אח"כ נתעסק בפרקים שנזכרו בדברי הנביאים ע"ה והם ימי הצומות שתיקנו נביאים, ולפיכך הסמיך לר"ה תעניות. ואחר תעניות מגלה לפי שהוא תקון הנביאים שאחרי אלה שהתקינו תעניות. ואחרי מגילה מועד קטן, לפי שיש שיתוף ביניהם ובין ימי הפורים, שכולם אסורים בהספד ותענית...³

הסדר משקף לפי זה רמות של קדושה וערך דתי המשתקפים בקריטריונים בני-הנמקה שבעיקרם יש בהם מן הכמות: מספר המצוות המיוחדות למועד (בגלל ריבוי מצוות סוכות), וברי שקדושת השבת קשורה בכך, והיעדר מסכת ספציפית לשבועות), זמן החלות במשך השנה (ועוד שהיא כל שבעת ימים ולכן תחול הרבה במשך הזמן); זה משקף מעין 'כמות קדושה', והד לגישה זו מצוי באותו הסבר – אומנם לא מחייב – שהציע רב שרירא ("...מיהו אית למימר שיש להקדים מסכת שבת תחילה הואיל וחשיב שבת טובה, ... ובתר שקלים תנין סדר יומא דדמי לשבת ועירובין משום דיומא דכפורא לשבת דמי, ובתר סדר יומא תנין מסכת סוכה דבתר י"ה הוא וחג גדול הוא...").

בהסברו של רמב"ם מצוי קריטריון נוסף: התייחסות לסדר המועדים בתורה ובתנ"ך (ואחר תעניות מגלה לפי שהוא תקון הנביאים), שהוא בוודאי מוכתב מלמעלה ולכן משקף את קדושת המקור.

3. הקדמה לפירוש המשנה, עמ' יד.

'פסחים' לשיטת רמב"ם מובלטת בכוח סדר הכתובים – היות פסח 'ראש המועדים' הכתוב אחרי שבת בפרשת המועדות; ברקע עומדת ידיעתנו כי יש בה מצוות מיוחדות רבות למדיי וזמנה ממושך. כל זה לא קיים בראש השנה שהוא אחרון מועדי התורה שברשימה, למרות שלא זה מעמדו ב'פרשת המועדות' שבפרק כג בספר ויקרא! שם הוא בא כזכור בסדר השנתי הנכון, לפני יום כיפור וסוכות. אין לנו אלא לשער שזמנו המצומצם (מדאורייתא יום אחד) והכילו מצווה אחת בלבד המיוחדת לו (שופר), ממקמת אותו במקום זה לפני המועדים שמן הנביאים. הנה כי כן, 'ראש השנה' מובל על ידי הקריטריונים הללו למקום האחרון (לשבועות אין מסכת; מעמדו פחות – יום אחד, ואין לו מצווה ייחודית), ואם בלוח השנה העברי ניתן לדבר על שני מוקדים של התחלה – פסח וראש השנה, מביא דיון של רמב"ם את פסח לעדיפות מוחלטת.

באגרת רב שרירא מנומק 'סדרן של המסכתות' בקטע שחלקו הובא לעיל; יש בו הערה מעניינת לגבי ראש השנה:

...מיהו אית למימר שיש להקדים מסכת שבת תחילה הואיל וחשיב שבת טובה, ובתרא מסכת עירובין דדמי לה וחדא עניינא הוה, ובתרא מסכת פסחים שהפסח הוא ראשון לכל המועדים והחגים של כל השנה, ובתרה שקלים שהוא מלפניו וכאחד מענייניו. ובתר שקלים תנין סדר יומא דדמי לשבת ועירובין משום דיומא דכפורא לשבת דמי, ובתר סדר יומא תנין מסכת סוכה דבתר י"ה הוא וחג גדול הוא ובתר מסכת סכה תנין מסכת י"ט דחד עניינא הוא ובתר י"ט תנין מסכת ראש השנה כי היכי דליתני בתריה מסכת תענית, משום דאחר ר"ה זמן רביעה זמן זריעה וחד עניינא דמי.

ראש השנה נמצא בסוף רשימת המועדים הספציפיים, והסיבות למיקומו דומות – למיטב הבנתי – לאלו של רמב"ם; אך רב שרירא משלב כאן גם שיקול מעניין הקשור ללוח השנה: 'משום דאחר ר"ה זמן רביעה זמן זריעה וחד עניינא דמי'. רוצה לומר, ראש השנה מהווה תחילה לשנה החקלאית, ובהקשרו זה פותח את עונת הזריעה שממנה נגזרים החיים הכלכליים, ובעצם, עצם חיינו. נקודתית, יש בכך כדי לבאר את הסמיכות לתענית שעניין הרביעות והזריעה כה מהותי בה; ומהותית, מודגש בניסוח זה המתח העמוק שבין השנה הטבעית – 'שנת ראש השנה' והשנה ההיסטורית – 'שנת פסח', כשבסדר המשנה שבידינו מובלטת השנה ההיסטורית.

המאירי מציג בהקדמתו סדר אחר, הקשור בלימוד: "...אבל סדור הג' סדרים אשר הורגלנו בלימודם נשתנה בכולם על הרוב. והיה הסדור בסדר מועד, ברכות, תענית, מגילה, חגיגה, יום טוב, מועד קטן, ראש השנה, יומא, סוכה, פסחים, שקלים, שבת, ערובין, חולין...".⁴ הוא מתווה גם עיקרון להסבר הסדר שעבורנו הוא די מפתיע. לשיטתו, שיש בה כדי להזכיר במעט את

4. בית הבחירה על מסכת ברכות, עמ' לג.

עיקרון הריבוי שמובלע אצל הרמב"ם, חיי היומיום קובעים: ל'ברכות' הפותחת חשיבות רעיונית ודתית פרקטית, יום-יומית, הריבוי מתבטא כאן בהשפעה המרובה על החיים; 'תענית' סמוכה לה בגלל ענייני התפילה המרובים בה והיא ממשיכה בכך את 'ברכות', ומגילה' הבאה אחריה, מביאה את ענייני ספר תורה וקריאת התורה הקשורים בכך. אשר למועדים, הלימוד העומד בבסיס הסידור הזה מוביל להעדפת הכללי; חגיגה וביצה מציגים ענייני יום טוב כלליים, והוא הדין למועד קטן. מכאן הולכים ונפרשים המועדים הספציפיים:

...ואחר השלים הביאור בעניינים הכלליים יחייב הסדר להתחיל בביאור המועדות הפרטיים. ויתחיל בראש השנה על משענת הלשון השגור לבני אדם לקרותו ראש לכל ענייני השנה. ויסדרם אחר זה רצופים כסדר בואם זה אחר זה: ראש השנה ואחר יומא ואחריו סוכה ואחריו פסחים ואחריו נשלמו החגים... ולהיות בכל החגים דמיון בענין השבת הן באיסור רוב מלאכות הן בשאר עניינים...⁵

חשיבות היום-יום שהוצעה לעיל לגבי ברכות, תופסת גם לגבי העמדת ראש השנה במקומה ברשימה הקודם לחגים ספציפיים אחרים (ויתחיל בראש השנה על משענת הלשון השגור לבני אדם לקרותו ראש לכל ענייני השנה). ראש השנה משפיע רבות על החיים בכלל ועל החיים הדתיים בפרט, וזאת בגין קבעו את מסגרת השנה. בלשון של ההווה היינו מן הסתם מנסחים זאת כך 'נוכחותו של ראש השנה בולטת' לאורך השנה כולה. ואם מסכת ראש השנה פותחת בארבע ראשי שנים שראש השנה של תשרי הוא רק אחד מהם, תפיסת השנה שמובעת בדברי המאירי מציגה שנה שיש לה ראש שנה ברור לחלוטין – ראש השנה של תשרי, שהוא ראש לכל ענייניה שבחיים; ומעמד זה בא מן הסתם בגין היותו יום זיכרון ודין, ולא כאן המקום להאריך.

סדר המשנה הנקוט משקף את כוחה של השנה ההיסטורית וסדר הלימוד – סדר שונה, מבליט ממד אחר של החיים וזיקתם לשפה ולהרגלים הדתיים היומיומיים. דחיקת הטבע המשדר קונטציות אליליות, והבלטת הממד ההיסטורי של השגחת האל האחד בעולמו, הינה מוטיב יהודי מרכזי ביותר, ובהימצאותו בסדר המשנה אין כלל מן המפתיע. המפתיע הוא דווקא היכולת לחרוג מן הסדר הזה. סדר הלימוד שאיננו כבול לסדר הנוקשה של אחידות הספרים מונע עלידי רוח רעננה של חשיבה היודעת לגלות מוקדי כוח חדשים ושינויים שמזמנת המציאות. הדת תצא נשכרת מרוח שכזו; למעשה, תתחזק ותתעצם גם התעמקות ברעיונות סדר המשנה הנוקשה והישן, כשנדע שיש אפשרות סידור אחרת. הוא אשר אמרנו, הארגון והסדר והאקראיות והספונטאניות מיטיבים זה עם זה, אם ידעו לחיות בכבוד, ואפשר זהו הסדר המהותי – סדר הכבוד ההדדי!